

начало и духовният контекст на дадения социум и неговата култура.

3. Мъдростта и истината в предфилософското мислене

Раннотракийският мит има своя общественно-историческа социално-ценностна основа, която се проявява в начина на живот, преживяванията на хората и целите на тяхната социална дейност, имащи отношение към формирането на определено самосъзнание. Раннотракийският мит е своеобразна картина на света, в която реалното се слива с фантастическите образи. Но в нея се дава определен отговор за произхода на злото и неговата роля на Земята. Нормативността на подобна картина на света от своя страна изисква да се спазва онтологията на определени обреди, да се живее според определена ценностна система. Раннотракийският мит преодолява различието между естествено и свръхестествено, тъй като той е в голяма степен синкретичен. Източник на този мит не е толкова страхът, безсилието на човека или стремежът за победа, а мечтата за един бъдещ свят, където хората са свободни от злото, разкъсало мъдростта и погълнало истинния живот. Тук намира израз стремежът за усвояване на природните сили и явления, което обаче се предшества от истинно знание, разкриващо техните причини.

В раннотракийската култура митът (като нейно ядро) е единствено възможна и необходима форма за духовно усвояване на действителността. Такава функция по-късно изпълнява знанието за определена ритуална дейност и нейните семиотични резултати. От гледна точка на мита (като ранна форма на синкретизъм) възникването на философията може да се разглежда като отрицание на неговото отрицание. Орфизмът като непосредствено предфилософско мислене е своеобразна рационализираща антитеза на мита.

Заслужава да се отбележи, че по-късно култът към

Дионис получава разпространение и в Олвия във връзка с предфилософското мислене. Тук през 1951 г. при разкопки са намерени три костни пластинки с надписи от V в. пр. Хр. Те дават основание да се реконструират някои ранни орфически представи във връзка с култа към Дионис и отношението му към предфилософското мислене.

Намереният надпис от първата костна пластинка, който пряко е свързан непосредствено с култа към Дионис, според А. С. Русяева гласи: „Живот-смърт – живот-истина“ (3, с. 87). Пак там долната част на същия текст се интерпретира от авторката като „Дионис-орфици“ или „На Дионис-орфиците“. Може да се смята, че първият надпис има отношение към схващането за прогресивното движение на човешката душа и ролята на Дионис за нейното освобождаване от робството и тъмнината. Важна роля тук играе понятието „истина“, което възниква във връзка със схващането за (принципите на) Любовта и Мъдростта. Истината освобождава от робството на тъмнината.

На другата пластинка от същото място на двуреден надпис от 4 думи е написано „Свят-борба“, „Истина-лъжа“. Интересно е, че тя е оформена във вид на неправилен правоъгълник, разделен на седем части. Това е свързано непосредствено с орфическата символика. Във вътрешната им страна са представени също седем вдлъбнатини, което свидетелства за особената роля на седмортата в култа към Дионис. Подобна символика ни дава основание да търсим приемственост между този култ (към Дионис) и някои твърде ранни космологични схващания за организацията на света. Така например е известно особеното значение на седмицата в числовата символика още от палеолита, която има и негеоцентрично съдържание (8). Тази символика заема особено място в схващанията на орфиците и питагорейците за музикалната хармония и свързаната с нея „златна пропорция“ – използвана през Античността и във ваятелското изкуство. Тя се схваща ка-

то средство за опредметяване на определена хармония. Противоположностите „Дионис – титани“, съответно „живот – смърт“, „мир – борба“, „истина – лъжа“ и др. представляват бинарни опозиции, които намират израз и в съответни онтологично мотивирани ритуални съображения. Тези бинарни опозиции според В. П. Алексеев „в ранните етапи на изобразителната дейност са играли ролята на логически каркас, около който се групират всички други йерархически подчинени на него асоциации“ (12, с. 43). На тази основа (двойните опозиции) възникват и първите диалектически структури, характеризиращи логиката на мисленето, която се стреми да обхване тъждеството и различието в единството на противоположностите. Тук хармонията е необходима съставка на единството на противоположностите. В този смисъл сам човек е изграден от дионистичното и титаничното начало. Това обяснява иманентната антиномичност на човешкия разум и логическите парадокси.

Позовавайки се на В. В. Иванов, В. П. Алексеев смята, че на основата на двойната опозиция възниква изображението на благославяща ръка като символ на организираща, структурираща хаоса власт (12, с. 45). Точно такова изображение на ръката играе особена роля в култа към Дионис – Сабазий (27, с. 254-301). В този култ се наблюдава на творческата същност на Бог-Син, насител на Любовта, Мъдростта и Истината. В ръката си на някои изображения той държи пиниева шишарка, символизираща началото на живота, който има за основа световната мъдрост. Естествено тази мъдрост като Разум (Ум) на Дионис носи в себе си хармония и истина, както това беше показано на описаните по-горе костни пластинки. На третата пластинка от Олвия се четат думите: „Истина-душа“. Както думите, така и знаците представляват символи с мистично или магическо значение. В случая главното е, че душата пребивава в света на истината. Тук намира пот-

върждение и идеята, че във връзка с култа към Дионис възниква и схващането за ролята на числата в организацията на света (земен и космичен). На тази предфилософска концептуална основа по-късно питагорейците извеждат числовия израз на музикалната хармония, имаща за основа единството на Любовта и Истината. Въвеждайки понятието „философия“, фактически Питагор цели да обхване това единство. Така че за да се изработи понятието „философия“, е изминат доста дълъг път на осмисляне на три основни принципа: Любов, Мъдрост, Истина, заемащи централно място в орфизма.

В горните надписи е вложен дълбок философски смисъл за единството и противоречивото отношение на противоположностите, изграждащи света, но от тях можем да съдим за съдържанието на орфическото предфилософско мислене. И в трите бинарни (двойни) опозиции се среща понятието „истина“, с което орфиците са свързвали Дионис и неговото съпричастие в обновлението на света и спасението на човешките души. В този смисъл Русяева основателно смята, че думата „борба“ означава борбата, която води Дионис с титаните, и която фактически представлява начин за преодоляване на злото, обновление на света и спасение на човешкия род. С титаните по такъв начин би трябвало да се свържат „враждата“ и „лъжата“, а с Дионис – „истината“. Тази драматична борба намира израз в схващането на орфиците за смисъла, същността и съдържанието на самия човешки живот. Твърде важна роля подобно схващане е играло в духовния живот на гетите (чийто Орфей според А. Фол е Залмоксис).

Надписите в Олвия характеризират основните черти на орфическата митология и космогония. Те разкриват пълния цикъл на човешкия живот с окончателно завръщане в света на Дионис, т. е. божествения свят – царството на Истината и Логоса. Този цикъл съсредоточава в себе си борбата между живота и смъртта, като последната се

смята, че е въведена от титаните. Тук ще отбележим, че у орфиците истината е свързана с доброто и красотата като израз на Любовта, Истината и Мъдростта (σοφία). По такъв начин може да се каже, че в известен смисъл Сократ е продължител на орфическите идеи, намиращи се в противоречие с титаничната нормативност. Надсветовният Ум (и свързаният с него Логос) е върховното Благо, което човек може да съзерцава чрез философията.

Именно наличието на музикални елементи у орфическия култ към Дионис показва тяхната връзка с истината като онтологичен и космогоничен принцип. Организиращото начало е phileos. Любовта организира хаоса и на тази основа възниква космическата хармония. По такъв начин понятието „философия“ включва единството между принципите на мъдростта и любовта. Това е свързано с орфическата числова символика. Тук преобладават числата: 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 12 и др. Всички те са свързани с учението на орфиците за истинната мотивация на хармонията, която определя музиката на космическите сфери.

Анализирайки принципа на Любовта у орфиците, М. Фичино (1433-1499) обръща внимание на приемствеността между идеите на Орфей и Хезиод. Последният е своеобразен интерпретатор на ирационалната орфическа символика. Според ренесансовия автор любовта е присъща и на боговете и играе важна роля в теогонията и космогонията. М. Фичино пише: „Това отбелязват Орфей и Хезиод, твърдящи, че душите на смъртните и безсмъртните се укротяват с любов“ (24, с. 145). За ренесансовите мислители Орфей и Хезиод са авторитети при решаването на философско-космологичните онтологични проблеми, свързани с произхода на света, на човека и техните взаимоотношения. Ето защо се приема безрезервно, че химните на Орфей са били наситени с философско съдържание. Във връзка с това М. Фичино отбелязва, че Орфей „пее за началото на нещата“ (24, с. 146), което предпо-

лага една вече изградена онтология. По такъв начин и Ренесансът със своето прогресивно мислене отново повдига въпроса за началото на света. Това изисква връщане към онтологичните проблеми, поставени от орфиците.

Любовта според Орфей е този принцип във Вселената, който обединява многообразието и създава хармония. Като свързващо начало тя е чисто Едно и единство на многообразието. Именно това единство като принцип-Любов трябва според Питагор да лежи в основата на философското знание. По-късно този проблем заема централно място в диалектиката. Бъркли също отбелязва, че тази сила за Орфей е „съединяващо начало, но не сляпо, а действащо разумно“ (10, с. 479). Ето защо „разумът просвещава, любовта свързва, а висшето Благо привлича всички неща“ (10, с. 479). По такъв начин и Бъркли не е избегнал влиянието на орфизма. Мъдростта, Разумът и Любовта са съсредоточени в образа на Дионис поради синкретичната природа на орфическото предфилософско мислене. Няма съмнение, че при определянето на философията „Питагор следва орфическата концепция за любовта като обединяваща и творческа сила“ (17, с. 252). Любовта е основа на съвършената космическа хармония и извор на красота, музика и чистота (катарзис). Тази идея мотивира и схващането за числата-ейдоси и като символи. Любовта като творчески принцип пребивава в Истината. Израз на тяхното единство са породените музикални отношения, проявяващи се в „златната пропорция“, прилагана по-късно в античното ваятелско изкуство. Според М. Фичино в основата на подобна хармония се намира редуването на мира и любовта. За това е пял Орфей (24, с. 146).

Любовта съединява и четирите стихии (първостелементи) – въздух, земя, огън, вода, които лежат в основата на цялото многообразие на света. Поради това към тях Питагор прибавя и пета – небе. Титаните, разкъсали Дионис, фактически го разделят на части. Така възниква хаосът,

който за древногръцката митология е изначален като материя. В този смисъл Платон говори, че времето организира хаоса. Благодарение на него произлиза хармонията на Вселената. Не случайно един от образите на Дионис е времето. Но с последното гетите свързват и Кронос.

Тук обаче ценностната система е обърната, както се полага в езическия цикъл делник – празник. В житието (съст. ок. VI в.) на св. Дазий, живял около 285-305 г., се споменава за „славния празник“ на Кронос по времето на „беззаконните светотатци Максимиан и Диоклетиан“. Според съставителя на житието празникът на Кронос се чествал „по-тържествено от други празници“. На този празник, отричайки нравствените делнични забрани, всеки един извършва „оброчно светотатство“. На празника, който траел 30 дни, се избира чрез жребий самият „цар“. Това се отнася до гетите, населяващи днешна Североизточна България. В житието е отбелязано, че „този, комуто се паднел жребият, бил пременяван, явявал се сред народа по образ и подобие на самия Кронос и получавал дръзка и безсрамна власт над целия народ“. Този „цар“ – бог – „вървял с много войници, като имал възможност в продължение на трийсет дни да задоволява беззаконните си и срамни желания и да се наслаждава на дяволски удоволствия“. Тук онтологичният модел се обръща.

Съставителят на житието е съзнавал, че по време на празника „царят“, въпреки закона, задоволявал „беззаконните си и срамни желания“. Празникът отново ставал оброчен в своя край. Тогава „царят“ бил пренасян в жертва на беззаконните и скверни идоли, като бивал посичан с меч“. Така обърнатата ценностна система отново заема първоначалното си положение в цикъла делник – празник. Тук времето играе организираща роля, а онтологията се социализира, придавайки битие на културата.

По време на празника „горе“ и „долу“, определяни от „Световното Дърво“, си менят местата. В крониите, т.

е. празника на Кронос, „богът-цар“ се развенчава, а шутът се провъзгласява за „цар“. Такова обръщане на структурата на модела на света се забелязва и при Иисус Христос на празника Пасха. Колективът Го прави шут. Шутовски се отнасят с Него. Слагат Му табела „Еврейски цар“. „Горе“ и „долу“ си сменят местата. Фактически Иисус Христос се противопоставя на цикъла делник – празник. Това всъщност е дуалният модел на света. На инцестния празник действителният Цар се детронира, а шутът се провъзгласява за „цар“. Но това се осъществява на едно равнище, на друго – шутът въобще може да бъде действителният цар. В този случай неговата идеология е „празнична“ – от добро към по-добро. На народа се обещава, че бъдещето ще е един вечен всенароден празник. Такова бъдеще на човечеството представлява един обърнат дуален модел на света, в който царят е шут, а шутът – „цар“. Подобна смяна на нормативността и днес не е загубила своето значение. Революциите, които вдъхновяват масите, се съпреживяват като върховен Първопразник. Последният изисква човешки кръвни жертви. Но идва момент, когато революциите изяждат своите деца. Така става ясно, че ритуалният канибализъм, свързан с титаничното начало, е двойствен.

Любовта организира разрушителната насоченост на „хаоса“ и го превръща в съзидателна хармония. И това е главната задача на Дионис като Бог Син. По такъв начин хармонията (земна и космична) се смята като производна на Любовта. От Любовта като върховно Благо в известен смисъл възниква и самата Мъдрост, обуславяща хармонията на разумния целесъобразен живот. Така върховното Благо става целева причина. Оттук понятието „философия“, използвано от Питагор, следва да се схваща като любомъдрие – единство на принципите на Любовта и Мъдростта, благодарение на които се осъществява съзидателната космическа активност на хармонията във Все-

лената. Не случайно Диоген Лаерций пише, че за Питагор „философ“ означава „любомъдър“ (16, с. 334). Според тези критерии философът трябва да носи в себе си единството на принципите: Любов, Мъдрост, Истина. Те би следвало да се проявяват чрез него и да изразяват битието му.

Както се вижда от историческия аспект, първичното съдържание на понятието „философия“ е много близко до идейните предпоставки на учението за същността и смисъла на живота, който се свързва с най-крупната единица за време – Еон и като Бог Син. Именно от тези позиции е нужно да се тръгне, когато трябва да се обосноват взаимоотношенията между раннотракийския мит, предфилософското мислене и възникването на философията като наука и като самосъзнателна дейност.

Орфизмът представлява добре обособено предфилософско учение, което вече е разработило собствена онтология, теогония и космогония. В орфическата космогония Дионис като Син на Бога е обявен за единствен обновител на човешкия род. Ценностните функции на времето се свързват не случайно с този образ. Еврипид (ок. 484 – 406 г. пр. Хр.) отбелязва, че Орфей е бил и поет, и предказател, с което подчертава особената функция на времето. Той се позовава на Филохлор (в първа книга на „За предсказанието“), който преразказва стиховете на Орфей и го характеризира по следния начин: „Наистина аз съм нещастен, че давам пророчества, но в гърдите ми напират истината“ (22, с. 106). Последната се проявява в качеството на ейдоси или форми на мислене. За Платон Бог Син е светът на Истината, а за Аристотел върховният Ум е форма на формите.

В орфизма идеята за самодвижението има отношение към развитието, разбирано като възвръщане към вечността, която се идентифицира и с вечния живот. Бъдещето е връщане към вечния живот. Космоса и Земята орфици-

те разглеждат като единство от две противоположности: хармония – дисхармония, организация – дезорганизация, живот – смърт, истина – заблуда. Тази борба не е нещо отвлечено, а намира конкретен израз в човешкия живот и философът взема непосредствено участие в нея. Това убеждение присъства в орфическия ритуал, имащ и не-геоцентричен аспект на своята семиотическа организация и онтология.

Дионис като световен Разум е единственият от боговете, способен да проникне в дълбочината на първоелементите (т. е. материята), в най-малките градивни елементи, за да бъдат те организирани според хармонията на Мъдростта и Истината. Тъй като Дионис участва в създаването на света, той е господар на живота и негов спасител. Дионис е световна Мъдрост, реализираща се в два аспекта: единно и единично. Според Прокъл (410 – 485) и някои други древни автори Дионис е схващан като световен Ум, който в своята еманация се проявява и като световна (космическа) Душа, простираща се навсякъде. С други думи Дионис обхваща всички единичности и заедно с това прониква във всичко, оставайки неизменен. Израз на това е хармонията, която, както отбелязахме, обхваща единството на многообразието. Но върховното Благо е Едно. Съзерцавайки себе си, то поражда единния Ум, чийто образ е Дионис. В известен смисъл той възпроизвежда Христос като Бог Син.

Дионис съединява противоположностите и поради това в синкретичното мислене той би следвало да е преразът (ейдосът) на диалектиката. От тази гледна точка всяка хармония, дори музикалната, и тази, която намира проявление в поезията, произлиза от Дионис, когото античните поети възхваляват заедно с Орфей. Дионис е „неделимият Ум“. Той е символ на единството между единното, множественото, общото и единичното. Но в титаничния свят той е разкъсан, т. е. множествен. Оттук следва,

че главната цел на този свят е да преодолее титаничното начало, пораждащо отчуждението на човек от човека и Бога.

Титаничното начало (като ейдос на хаоса), на което противостои Дионис, е отчуждена и сляпа обособеност, мъртъв индивидуализъм, наивен атомизъм, а оттук – без-жизнен отчужден плурализъм и индивидуация. Дионис олицетворява обективното и субективното в живота като противоположности, дадени в единство и като неумираща форма на живот.

Според орфиците разкъсаността на материалния свят се преодолява чрез Дионис, благодарение на което множественото получава единство и съвършенство. Разкъсан и изяден от титаните, той е проникнал във всяка част на материята така, че всеки елемент от битието е не само титаничен, но и дионистичен – единство на противоположности.

По такъв начин елементите на диалектиката следва да се търсят още в предфилософското мислене. Според митологичната концепция, като ранна форма на синкретично мислене, хората са произлезли от пепелта на поразените от мълниите (на бащата на Дионис) титани. Но тъй като те погълнали разкъсания Дионис, то и у хората е попаднала частица „дионистичен“ разум и мъдрост. Както Дионис възкръсва, така и неговите последователи могат да бъдат съпричастни на бъдещото възкресение и обновление на света. Последният ще бъде освободен от властта на титаните. Титаничното начало ще бъде ликвидирано, тъй като чрез Дионис то е ограничено в пространството и времето. Главна роля в това отношение играе Дионис – Синът на Бога. Не без влияние на орфизма М. Фичино говори, че „вечният и невидим свят на божественото слънце присъства във всичко, пази, дава живот, възбужда и придава съвършенство, и укрепва, за което божествено (е пял) Орфей“ (24, с. 151).

Химните на Орфей са синкретично повествование, характеризиращо предфилософското мислене. Философската доктрина на орфиците естетически е представена в поетична форма според принципа за единство на красотата (хармония), Мъдрост и Истина. Но във фолклорните предания Орфей е известен предимно с трогателната си съдба, твърде близка до народната. Той става особено популярен с участието си в похода на аргонавтите за златното руно, с богочовешката неутешима тъга при смъртта на Евридика и със своя опит, подобно на Дионис, който освобождава майка си, като я извежда от царството на сенките.

Орфическите (както по-късно и питагорейските) братства са организирани според нравствените принципи, за които се смятало, че произтичат от Любовта, Мъдростта и Истината. Отричайки жертвоприношенията и поклоненията на идоли (с които е свързано титаничното начало), те учат, че грешниците ще бъдат осъдени и наказани, а праведниците ще се радват на дивно съществуване в царството на Истината като царство на душата, което образно се представя като „остров на блажените“ и като Логос. Има сведения за подобна орфическа секта и в Атина, за чийто основател се смята Ономакрит (VI в. пр. Хр.). Работейки в двора на Пизистрат, той се заема с описването на песните на Орфей и Омир.

В социален план според орфиците животът на Земята представлява изтърпяване на наказание, благодарение на което човек изкупува греха на титаните, разкъсали Дионис – световния Разум, намиращ израз в митологемата Син – Логос. Истинският живот човек може да придобие, когато преодолее смъртта като начин на превръщане на единното в множествено. Но за тази цел е нужно мистическо посвещение и ритуално съпричастие, което приобщава човек към истината и битието на Дионис. Тези представи на орфиците по-късно залягат в основите на учени-

ята на Питагор, Сократ и Платон, когато се формира философията в истинския смисъл на думата. Любовта, Мъдростта и Истината са организиращото начало, което преодолява хаоса.

Борбата на Дионис с титаничното начало налага необходимостта той да се превръща в Кронос, младия Зевс, тъй като е въплъщение на Мъдростта. Дионис е най-младият, но заедно с това участва в пораждаването и обновяването на света. Като носители на митологично съдържание образите и въплъщенията му са непосредствено свързани както със соларния култ, така и с култа към Небето. То е петият елемент, противостоящ на другите четири. Ето защо особен интерес представлява способността на Дионис като Логос да се превръща в бог на времето или в самото време. Такава възможност естествено предполага и съществуването на Дионис извън времето – във вечността. Това става в този случай, когато според орфиците той го включва в себе си и го трансформира във вечност. Но митологичното време не се подчинява на една линейна последователност. То е йерархично и съответно приема циклични форми, с които се съотнася ритуалната богослужерна дейност и свързаният с нея цикъл делник – празник.

4. Синкретичните предпоставки на философското мислене

Философията възниква и като „самосъзнание“ на мита, в резултат на което много от породилите се проблеми в системата на мита получават логическа конкретизация в сферата на философското мислене. Ранният синкретизъм на мита се рационализира в системата на философията, но преминавайки през формите на предфилософското мислене. Преди възникването на философията митът е функционирал като своеобразно „самосъзнание“ на културата. С възникването на философията последната „сне-